

Att uppleva konst

CECILIA NELSON

»Det är då något trams detta att massorna skall
förstå konsten, den skall förstås av dom som har lust».

Orden är den danske bildhuggaren Robert Jacobsens.

För mig, som en relativ ung konstpedagog, blev påståendet starten på ett intensivt arbete med att försöka hitta vägar att nå »massorna», och ge dem lusten till konst.

Min målgrupp var klart definierad när jag för fem år sedan började som konstpedagog på Lunds konsthall. Den utgjordes av barn och unga i Lunds kommun. Jag skulle initiera en verksamhet som skulle permanentas. Jag hade inte någon medhjälpare utan förväntades klara uppgiften själv.

Jag fick fria händer. Kontakter med förskolor, skolor, fritidshem och fritidsgårdar byggdes upp. Många fantastiska externa medhjälpare fanns plötsligt i arbetet. Tillsammans byggde vi upp ett system hur bokningarna skulle göras inför varje ny utställning och hur jag kunde informera institutionerna om innehållet i konsthallens verksamhet. Vi fann att inbjudningar skulle gå ut till alla enheter och till de pedagoger som valts att ansvara för kulturfrågorna på sin skola eller förskola. Ett besök på konsthallen skulle uppfattas som en förmån. Den skulle vara frivillig. Den skulle vara avgiftsfri. Men för att alla berörda skulle förstå vad det innebar att en grupp fick vara med om en visning, trängde jag mig in på studiedagar och föräldramöten och berättade. För många föräldrar var det ett ganska onödigt inslag. »Våra barn skall ju lära sig trafik och hygien. Skall de nu också tvingas lära sig något om konst?» Eller »Behöver de kunna allt om Picasso nu också»? När jag märkte föräldrarnas tveksamhet, bjöd jag in dem att närvara vid en visning tillsammans med sina barn. Min entusiasm räckte dessutom till att då och då bjuda in hela klasser/förskolegrupper till lördagsvisningar med föräldrar.

De här besöken förändrade föräldrars uppfattning om vad mötet med konst kan vara. Här såg de – kanske för första gången – hur konsten inbjuder oss alla att tänka och förstå och att det också gäller barn.

Min vision var att bevisa att jag genom visningar kunde bidra till att ge barnen lusten till konst. Den lusten är inte medfödd. Den skapas av tillgänglighet, en positiv omgivning, träning, öppenhet och möjligheter. Lusten växer när konstupplevelsen och konstförståelsen ökar. Kunskap och lust följs åt.

Min vision handlade emellertid inte enbart om att initiera lusten till konst. Jag ville uppnå fyra konkreta mål: jag ville öka barnens lust att se. Jag ville vidga barnens uppfattning om verkligheten. Jag ville bidra till att öka deras förståelse för vem de själva är, och jag ville medverka till att de skulle känna lust att själva skapa.

Målen var högt ställda. Men utan dem hade visningen ingen dragningskraft.

Förverkligades mina drömmar? Inte gjordes det några vetenskapliga undersökningar, inte frågade politikerna någon gång mig vad jag egentligen gjorde de där fem timmarna om dagen då jag »umgicks» med barnen. Men ändå vet jag! Barn och unga, som jag hade förmånen att träffa många gånger, bekräftade mina intentioner. Lusten och kunskapen ökade. Samtalen blev allt intensivare ju mera våra gemensamma erfarenheter växte. Konstassociationerna blev allt fler. Öppenheten intensifierades. Också de »tysta» barnen vågade berätta!

Det räcker inte att ha visioner eller en nerskriven plan om man vill lyckas. Man måste givetvis ha en metodik som svarar mot de uppställda målen.

Först gäller det att »glömma bort» den gamla konstpedagogiken som gick ut på att en vuxen berättar vad barnen skall se i konstverk efter konstverk, en pedagogik där den vuxne är aktiv och barnen passiva. Vi har alla varit med om den. I detalj får de unga höra vad de förväntas se på en målning.

En utställning innehåller alltid verk som är mera betydelsefulla än andra. Visningen skall omfatta just dem, det är innehållet i dem som är vårt arbetsmaterial. Men jag börjar inte med att visa barnen bilderna utan försöker med ordens hjälp undersöka, om barnen har med sig liknande erfarenheter och tankar. Så småningom kan vi knyta samman konstnärens och barnens upplevelser. Det är någonting av jubel för barn att upptäcka att en vuxen upplevt detsamma! I den processen är barnen mycket aktiva!

Men hur går detta till? Alla visningar börjar med en introduktion (ett ord jag inte använder inför barnen).

Introduktionen är viktig. Vi tänker oss en grupp 6-åringar. De har aldrig varit i en konsthall förut. De sitter på sina kuddar, jag på en liten pall framför dem. Vi skall presentera oss för varandra. Jag måste ju få veta vilket dagis de kommer ifrån. De berättar, vi börjar sakta bli bekanta med varandra. Barnen är fyllda av förväntan, fyllda med något vi vuxna har förlorat: förundran. Det är denna egenskap som hjälper dem att ta in all ny kunskap, som en visning på en konst-

institution medför. Om vuxna hade behållit sin förmåga att känna förundran hade de inte så ofta fallit i den gropan att inför obekanta konstverk känna förargelse. »Skall nu detta vara konst?» En del vuxna har är ett gammalt konstbegrepp med sig in i konsthallen. »Konst skall vara vacker, föreställande och begriplig.» Om det inte stämmer med det de ser, så är det inte konst. Konstbegreppet uppträder i barnens liv i årskurs 6, på våren. Innan dess finns inte problemet: det barnen ser i en konsthall är konst. Så klart!

I introduktionen frågar jag barnen vad huset heter där vi just nu sitter i. Det finns grupper där ingen vet vad huset heter – förmodligen har man glömt att berätta det. Ett hus där man tagit bort alla möbler, gardiner, blomkrukor och bara visar målningar eller skulpturer måste ju heta konsthall – särskilt som det ekar så. Vem har gjort alla målningarna? Hur kom de hit? Vad är en konstnär? Av det här samtalet framgår det att de flesta barn aldrig träffat en konstnär. Många barn har heller inte sett föräldrar skapa, måla eller teckna.

Innan jag introducerar utställaren säger jag till barnen. »Nu skall ni få en svår fråga. Den är så svår att många vuxna suckar när de hör den! Varför skall ni komma hit idag och titta på konst?» Barnen ser på mig, jag hör hur de drar andan, sedan säger de med stor inlevelse: »För att du inte ska vara så ensam!»

Mellanstadiebarnen har ett helt annat svar, det kommer snabbt: »För att vi inte ska springa med pallarna och inte skrika och för att vi ska äta äpplena utanför!» Jag skrattar och tycker att det varit enklare om de stannat i skolan, gått fram och tillbaka i korridoren med sina stolar, tysta, och sedan ätit äpplena ute på skolgården. Alla barn ser komiken i det!

Om ingen vuxen berättat *varför* gruppen eller klassen skall ge sig iväg till konsthallen, så måste jag berätta. Inget barn skall vara utan den vuxnes motivation. »Vet ni vad som händer när vi ser på konst? Jo, något fantastiskt: vi börjar tänka och känna! Var tar allt detta vägen? Det stannar kvar inne i en. Det är det som gör att vi växer inuti!» »Det känns redan!» säger de små barnen.

Så är jag då äntligen framme vid själva utställningen då jag skall berätta om konstnären, låta henne/honom bli levande och närvarande. Det är hennes/hans tankar, drömmar och upplevelser vi nu ska få mäta. »Har ni känt saknad någon gång?» Frågar jag. Jan Håfströms målning »Saknad» hänger i salen intill, vi ser den inte. Jag frågar om någon känt saknad. Alla barn vet hur saknad känns. »Kan ni beskriva saknad för mig?» Det är lätt säger 6-åringarna. »Först har man något, sedan blir man av med det och sedan längtar man.» Pappa som försvann när han hittade en ny fru, mormor som plötsligt dog, lördagsgodiset som man lovat inte äta merNär alla berättat, ber jag två barn att gå in i nästa sal: »Där hänger en

bild av saknaden. Vill ni leta upp den!» Det vill de. Vi andra sitter kvar, tysta, intensivt lyssnande. Om en liten stund står de två 6-åringarna i dörröppningen och säger triumferande: »Nu har vi hittat den!» och så visar de oss vägen till den bild de valt. Vi sätter oss framför målningen. Jag frågar dem: »Hur kunde ni känna igen saknaden?» Barnen berättar och förklarar. Här kan det inte vara fråga om rätt eller fel. Barnen har valt och motiverat sitt val. I detta ögonblick skulle allt vara förlorat om jag hade sagt: »Men kära barn, så ser inte saknad ut!» Våra upplevelser ser så olika ut! Mina medhjälpare har valt en bild som låg nära deras erfarenhet men kanske långt från min. Nu kommer de andra barnen in i samtalet »Skulle det inte kunna vara den?» Så får vi lyssna till ett annat val och en annan motivering. Barnen tränas att visa respekt för varandras val men samtidigt upplever de bildkonstens mångtydighet och möjligheter till olika tolkningar.

Sittande framför Jan Håfströms bild av »Saknaden» – som mina medhjälpare faktiskt valde – berättar jag om konstnärens tankar och erfarenheter när han gjorde målningen. Men detta gör jag först sedan barnen beskrivit för mig vad de ser. Det är lätt att tro att seendet är en objektiv iakttagelse. Inte förrän vi frågar vad någon annan ser, börjar vi förstå, att olikheter i själva perceptionen är en av anledningarna till varför vi uppfattar konst så olika.

När inga frågor finns mer framför »Saknaden», börjar jag fråga om nästa erfarenhet som vi ska återfinna i en bild. Kanske blir det förälskelse. Hur ser den ut? Samtalen stimulerar hela tiden nyfikenheten.

Perceptionen, varseblivningen, kan beskrivas som en tolkning av intrycken, av den retning som bildat mönster på näthinnan. Med hjälp av vårt synsinne söker vi hitta en ordning i det vi ser. Vårt synsinne är inställt på att förstå en tredimensionell verklighet. Att se på bilder, som ju är tvådimensionella, är något sekundärt. Barn ser inte djupet i bilder förrän i 6-årsåldern.

Det verkar rimligt att säga att ett konstverk upplevs med synsinnet. Men synsinnet utgör bara en del av vår upplevelse. Känslsinnet, det haptiska systemet, med vilket vi undersöker vår omgivning med beröring, medverkar när vi ser något som hårt, mjukt, vasst, strävt, varmt eller kallt och olika egenskaper i en ytas struktur. Dessutom bidrar våra erfarenheter från vårt orienteringssystem att vi upplever balans – obalans i bild, rörelse och dynamiska kvaliteter, spänningar.

Ett konstverk upplevs alltså med många sinnen. Med mig in i en konsthall eller ett museum har jag med mig mina förväntningar, min kunskap, mina behov, mina drömmar och minnen, och givetvis mina intressen. Att jag också har med mig mina fördomar behöver jag väl inte påpeka. Vår konstupplevelse är därför alltid en unik upplevelse.

Professor Gunnar Berefelt, som ägnat mycken forskning kring dessa frågor har sammanfattat konstupplevelsen i en enda mening: »Omständigheterna, personlig disposition och sociokulturell betingning avgör vad man ser och hur man uppfattar det sedda». Han framhåller att varseblivning inte är något avtryck av det optiska mönstret, utan resultatet av en bearbetning och tolkning som delvis är beroende av vår personlighet.

En vuxen har större urskillningsförmåga än ett litet barn. Men barnet upplever ofta det sedda mer intensivt – därför att det är förstagångsvarseblivningar. Med hjälp av dem orienterar vi oss i tillvaron.

Ordet »omständigheterna» kräver en kommentar. Enkelt kan man beskriva det som VAR, NÄR och HUR jag upplever konst. Det knyter an till pedagogiken för barn. Hur viktigt det är att alla barn känner sig välkomna, att de får svar på sina frågor, att de möter en vuxen som tar dem på allvar, som helt enkelt är en medmänniska.

Som pedagog får jag aldrig göra mig för stor på konstnärens bekostnad. Jag får inte dominera visningen. Jag är bara en förmedlare. Men ibland måste jag använda mig själv som en ingång, en kodöppnare, för att barnen skall ta till sig en bild. Detta gäller givetvis inför bilder som är komplicerade och svåra att nå fram till. När jag berättat hur jag själv »knäckt koden» då lossnar det. Detta inte för att berätta att detta är vägen ni skall gå, utan för att markera att detta är ett sätt att få kontakt med konstverket och en dialog med konstnären. Han är visserligen fysiskt frånvarande, men närvarande genom sin bild.

Det är en stor skillnad att undervisa om samtidens konst i jämförelse med ett historiskt material. Oftast har jag mött, samtalat och arbetat med den utställande konstnären. Det innebär att jag kan besvara många fler frågor som barnen ställer. Närheten till konstnären blir tydligare för dem. Barnens frågor kan för en vuxenpublik i många fall uppfattas som irrelevanta, men för dem själva ett led i tolkningen.

Vuxenpubliken gör det ofta svårt för sig. Den begär av sig själv att den lika snabbt som det tar att observera en bild också skall tolka den och t.o.m. ha en åsikt om den. Den processen kan ta lång tid i anspråk. Kanske måste vi se bilden mer än en gång. Måste vi se bilden med krav att förstå den? Kan det inte lika gärna vara så att jag som betraktare skall kunna närma mig konstverket med bara känslan. Vi behöver acceptera att konst kan innebära upplevelser bort från språk och förklaring. Både barn och vuxna behöver tränas att våga lita på det man inte kan ge namn åt. Att känna genom kroppen!

Jag minns en utställning med danska konkretister. På utställningen fanns många geometriska figurer. En målning bestod av en inre kvadrat omgiven av många kvadrater. Alla barn som var över sex år tolkade bilden som en korridor,

en skorsten, en fängelsegång. Rörelsen, djupet. Den klass jag nu skall referera till hade varit i konsthallen många gånger. När därför en elev plötsligt sa: »Det tycker inte jag!» bad jag honom att berätta hur han tolkat bilden. »Jag tycker att det är en väg in i livet!» Klassen tog emot hans tolkning under respektfull tystnad men alla försökte förstå hur han tänkt. Jag frågade honom om han ville förklara hur han tänkt. De olikfärgade kvadraterna, som låg utanpå varandra, kändes för honom som en lång väg genom en skog. Längst inne låg den ljusgröna kvadraten. Som en glänta – där började livet!

Var denna 8-åring en unik varelse med sitt poetiska språk? Absolut inte! Han är ett av många barn som tränats att beskriva tankar och upplevelser. Han har vant sig vid att här, bland konsten, finns det utrymme och tid att berätta något som man har inom sig men som inte får utrymme i vardagen att tala om.

En erfarenhet jag gjort, och som först förvånade mig, var att flera lärare påpekade att just den eleven, som i konsthallen talade så mycket, inte var särskilt meddelsam i skolan. Inte så egendomligt när man tänker efter. Våra olika institutioner behandlar olika delar av livet. Drömmande, tänkande barn, kanske struntar i Hallands floder, men har många tankar om förälskelse och om döden.

Barns poetiska beskrivningar inför konst försvinner om den inte stimuleras. Omgivningen måste markera att den är viktig och fantastisk! Men det finns en tydlig förändring i årskurs 6, på våren. Då återkommer ofta en fråga: »Vad kostar den?» Vuxenlivets vardag har hittat en kil in i konsthallen. I årskurs 8 är priset på ett konstverk ointressant. Nu gäller frågan »Hur lång tid tar visningen?» De utmanande frågorna ställer gymnasieeleverna. »Vad är konst egentligen?» Då berättar jag om Marcel Duchamp och hans ready-mades från 1910-talet som förändrade konstbegreppet. Vardagsväxlingen mellan förskolebarnens förundran och de äldre elevernas skepsis är oerhört stimulerande! Men för alla gäller: Konstverket finns i betraktarens ögon.

Det finns en press på varje konstpedagog. Visningen måste bli bra! Jag träffar kanske aldrig de här barnen mer och de skall inte minnas besöket som fullständigt meningslöst! En konstpedagog får ofta inte en andra chans!

En liten klass, årskurs 2, är i konsthallen för första gången. Vi sitter framför en bild och jag har låtit barnen berätta vad de ser. Då frågar jag: »Vem har bestämt att konstverket skall se ut så här?» Klassen blir tyst en stund. Så säger en pojke, med en suck: »Det är nog kommunen!»

Nu får jag en chans att berätta om vår kreativitet. En kommun bestämmer mycket – men aldrig över de bilder konstnärer eller vi gör! En människa bestämmer alltid själv över sin bild! Det är ju bara vi som vet *vad* vi ska berätta, och *hur*. »Glöm aldrig det!» Barnen lovar.

Varför är detta så viktigt att markera för barnen? Därför att de måste få höra det unika med all kultur! Konstnärer, författare, dansare, skådespelare, musiker beskriver sina tankar om livet annorlunda än medievärlden. När vi möter kultur, lär vi oss att se på livet på ett nytt sätt, vi får lust att ställa nya frågor, vi ser nya sammanhang. Vi ser också på oss själva på ett annat sätt. Om kommunen skulle bestämma hur målningar skulle se ut – skrattande försöker vi tänka oss vad de skulle handla om och vad de skulle kunna likna. Kanske som ett protokoll från ett sammanträde!

Under en visning gäller det att tydliggöra mycket slentriantänkande i barnens bildvärld. Friheten att skapa, friheten att tycka och tänka, skapar självmedvetna vuxna – vuxna som generöst tar emot konstnärernas verk och som samtidigt är medvetna om betraktarens medskapande roll.

Att betrakta konst måste få ta tid. På en timme ser jag tillsammans med barnen mellan fem och sju konstverk. Samtalen innan vi får se verket, reflektionen och tolkningen framför verket, berättelsen om konstnärens tankar. Barnen är hela tiden aktiva. När en timme är slut säger ofta de yngre barnen: »Men vi kan ju inte gå hem nu! Vi har ju inte sett allt!» Ibland låter jag dem iakta hur vuxna gör när de kommer in i konsthallen. De klarar av att se femtio konstverk på sju minuter!

Hur lång tid behöver vi för att läsa en roman? Självklart är det individuellt – men jag föreslår tio dagar. Hur lång tid tar det att se en teaterpjäs? Tre timmar. Hur lång tid tar det att lyssna på en Beethoven-symfoni? 35 minuter. Hur lång tid tar det att se på ett konstverk, notera att det finns där? Ett par sekunder.

Det är mot den bakgrunden jag i undervisningen inpräntar att konst måste få ta tid. Vi behöver inte följa en läroplan. Därför kan jag anpassa samtalen till de områden barnen har behov av i anslutning till utställningen. Ingenstans skall vi redovisa ett resultat. Barnen skall däremot ha känt att en vuxen, konstnären, har berättat något för dem – kanske något de aldrig hört eller sett tidigare. Eller kanske har de mött en vuxen som upplevt detsamma som de själva.

Varje dag får jag som konstpedagog frågor och berättelser. Ibland kan de vara tunga att ta emot. Inför en stor målning talade vi om rädsla. Var i kroppen sitter den? Hur blir man av med den? Då berättar en pojke i högstadiet att han känner rädsla varje dag. Hans mamma hotar ständigt att kasta sig ut från balkongen. Rädslan, som sitter i magen, återkommer varje dag efter skolans slut när han sätter nyckeln i låset till lägenheten. Är mamma kvar? När pojken slutat sin berättelse uppstår en intensiv tystnad. Klasskamraterna stirrar i golvet. Lärarens fullständigt överraskande ansikte berättar för mig att detta har han inte känt till. Jag ber pojken fortsätta sin berättelse. Han pratar vidare, märkbart lättad över gensvaret. Då lovar jag honom att jag tillsammans med läraren skall göra allt vad vi kan för att hjälpa honom.

När visningen är slut har läraren och jag den första överläggningen. Med all rätt kan nu läsaren ställa frågan om inte konstpedagogen gått över sin kompetens och försökt leka kurator. En ung människa ber om hjälp – det finns bara ett sätt att hantera det: att engagera sig.

En av de myter konstpedagogerna har att arbeta mot är den att kunskap om en utställning eller om några konstverk förstör upplevelsen i utställningen. Jag påstår att kunskapen i stället fördjupar den. Känslan av att veta och att känna igen, förstärker mottagandet. Vem ger barnen kunskapen inför besöket? Givetvis de externa medarbetarna. Det är också de som bearbetar barnens upplevelser efter besöket.

Finns det utställningar som barn inte borde se? Om temat är döden kan jag märka att en del lärare tvekar. Generellt vill jag säga, att utställningar som bearbetas inför bilderna med en vuxen, inte oroar barnen. Bilder, däremot, som barn upplever utan vuxna skapar mycket större oro. Barn är dessutom rationella, sakliga. Samtal om svåra ting behöver man tala med barn om flera gånger. Olika vuxna har dessutom olika sätt att beskriva förhållandena på. Det vi kan kräva av en pedagog är ärlighet, trovärdighet och autenticitet. Barn märker omedelbart om man »spelar» en roll.

Ett konstverk uppstår i en samtid, i en social situation. Den får sin fulla mening först när så många utanförhängande faktorer som möjligt sätts i förhållande till konstverket. Här kan en pedagog tydliggöra alla förutsättningar för konstverkets tillblivelse. Det spännande med yrket är att ju längre tid man arbetat med en utställning ju fler infallsvinklar får man.

Pedagogens olika sidor kanske förvånar. Är allt detta arbete egentligen nödvändigt? Kan det inte vara så enkelt att om konsten bara är riktigt bra så talar den direkt till betraktaren? För mig finns bara svaret: »Intuition i konsten är i verkligheten resultat av långvarig träning».

Om man nu inte bor nära ett museum eller en konsthall, om man inte som barn inbjuds att träna sig att se på konst, är det då »kört»? Självklart inte. Men transportsträckorna till konsten och upplevelserna blir längre. Om man nu inte alls är intresserad av konst, av det som visas på gallerier och museer – lever man då ett sämre liv? Nej, inte alls. Bara annorlunda. Jag är övertygad om att man kan leva ett fullgott liv och bli en bra människa utan bildkonsten – men när man mött den i några av dess skepnader vill man se mera eftersom man upptäckt att den gör en levande! Stor konst förändrar och förvandlar seendet!

Föredraget hållet i Heimdall den 8 oktober 1980.